

ARHAISME LEXICALE ȘI FONOMORFOLOGICE ÎN PRIMELE CĂRȚI ROMÂNEȘTI DE BUCATE

EMANUELA I. DIMA

*Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române*

1. Considerații generale

Primele cărți de bucate românești au fost alcătuite în Moldova, la jumătatea secolului al XIX-lea, cu puțin timp înainte de unirea Principatelor Române, ceea ce explică unele trăsături fonetice, morfosintactice și lexicale – regionale și arhaice – proprii acestor lucrări, desigur privite prin prisma unor etape ulterioare din evoluția limbii române și a unui anume registru stilistic, supus normării, relativ neutru din punctul de vedere al utilizării particularităților regionale sau arhaice.

Prima dintre aceste lucrări a fost atribuită unor figuri proeminente ale culturii românești, Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi, autori ai *Cărții de bucate boierești*, apărută în 1841 la Iași, la *Cantora Foaiei Sătești* și reeditată aproape imediat în 1842 și 1846; cea de-a doua, *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert*, îl are ca autor declarat pe postelnicul Manolachi Drăghici, unul dintre boierii de la curtea lui Ioniță Sandu Sturdza, mai apoi a domnitorului Alexandru Șuțu, președinte al tribunalului din Dorohoi și al celui din Galați, figură marcantă, așadar, în peisajul politic al vremii (ca, de altfel, și ceilalți doi autori mai sus menționați), a cărui personalitate a intrat însă, după dispariția fizică a acestuia, într-un relativ con de umbră.

După cum era de așteptat, aceste două cărți au mai multe aspecte comune, tributare, majoritatea, nu numai regiunii și perioadei în care au fost elaborate, dar și sistemului grafic în care au fost redactate, având unele trăsături care, din perspectiva statutului actual al limbii, intră în categoria arhaismelor; pe lângă acestea există unele particularități specifice acestor texte care ar putea fi atribuite idiolectului autorilor, care pot ajuta la descrierea acestora.

Lucrarea colectivă *Carte de bucate boierești. 200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești* este considerată ca fiind o compilare de rețete autohtone, dar și de traduceri din germană sau franceză ale unor modalități de preparare a mâncărilor sau a băuturilor, însă, fiind prima lucrare gastronomică tipărită, cunoscută în istoria literaturii de specialitate românești, are marele merit de a fi consemnat în scris vocabularul gastronomic aflat în uz la jumătatea secolului al XIX-lea în Moldova, merit sporit, după cum vom vedea, de o anumită tendință de evitare a particularităților lingvistice dialectale. Unitățile frastice care compun aceste lucrări cunosc o modalitate particulară de structurare, impusă în primul rând de cerințele modalității de scriere în alfabetul chirilic, dar și de cele pragmatice și stilistice de comunicare.

Lucrarea postelnicului Drăghici, publicată în 1846, reprezintă traducerea și adaptarea volumului *La grande cuisine simplifiée, art de la cuisine nouvelle mise à la portée de tous de fortunes suivie de la Charcuterie, de la Pâtisserie, de l'office, des Conserves de légumes et précédée d'un Dictionnaire de Cuisinier*, apărut la Paris la editura Audot în 1845.

Trăsăturile specifice acestor două lucrări de pionierat din gastronomia românească pot fi urmărite la toate nivelele textelor respective, fonetic, lexico-semantic, sau la cel al construcției frazei. Condiționată de cerințele comunicaționale cărora aceste texte erau chemate să răspundă, structura frazei are, la nivelul ambelor lucrări, o modalitate particulară de alcătuire, care a și supraviețuit, de altfel, timpului, impunându-se în constituirea ulterioară a acestui tip de texte. Din perspectiva realităților lingvistice ulterioare, acesta pare a fi aspectul particular prin care aceste două lucrări au contribuit la constituirea tipului de discurs specific domeniului gastronomic românesc.

2. Particularități fonetice / fonologice

2.1. La acest nivel ambele lucrări se disting prin existența mai multor trăsături specifice unor etape vechi și foarte vechi de evoluție din istoria limbii, caracterizabile, deci, din perspectivă actuală și literară, ca *arhaisme*, al căror areal de circulație pare a se fi restrâns, din varii motive, la jumătatea nordică și nord-estică a teritoriului. Cele mai multe însă, fiind considerate ulterioare etapei de comunitate lingvistică, secundare în raport cu aceasta, sunt, din perspectiva diasistemului actual, *regionalisme*.

Analizate prin prisma modului în care fiecare lucrare se raportează la trăsăturile fonetice considerate a particulariza în cel mai înalt grad acest subdialect, se poate remarca o anume tendință, prezentă la toți autorii, de evitare a consemnării unor practici articulatorii specifice, cum ar fi *palatalizarea labialelor* (sau *fricativizarea africatelor*). Ocolirea acestui tip de trăsături pare a fi fost intenționată, ceea ce s-ar explica prin conștiința existenței, chiar la nivel dialectal, a unei anumite norme, specifice registrului cultivat al limbii.

2.1.1. În categoria *arhaismelor fonologice* remarcăm consemnarea unor lexeme (nu neapărat specifice vocabularului gastronomic), care prezintă *conservarea africatelor velare nefricativizate*, specifice unui stadiu de evoluție vechi, intermediar: „cercând-o de sare ca să aibă *de agiuns*” (MD R 17 / 12); „precât *ț-ar agiunge* să cuprindă picioarele” (MD R 253 / 126); „pune grămăjoare din umplutura arătată mai *gios*” (MD R 8 / 7); „razi *giumătate* funt de ciocolată” (MD R 397 / 208); „adăogând și ceialaltă *giumătate* de sirop” (MD R 406 / 213); „apoi așază pârjoalele pe farfurii și fă garnitură *împregiur* cu sardele” (K&N R 14 / 14); „și făcându-le *împregiur* o cunună de hamut sau altă, dă-le în masă” (K&N R 17 / 16). Dată fiind vechimea lui, acest fenomen este specific de regulă elementelor moștenite ale limbii.

2.1.2. Ar trebui menționată, cu statut de arhaism, și *conservarea lui î etimologic* în rădăcina unor verbe sau a derivatelor acestora: „pune frunzele cele de slănină și întinde înuntru *împlutura*” (K&N R 16 / 15).

2.2. Desigur vechi sunt și alte particularități articulatorii, considerate însă de majoritatea dialectologilor, ca fiind ulterioare etapei românei comune, cu statut de *regionalisme*, așadar.

2.2.1. Aici trebuie semnalată tendința de *rostire dură a unor consoane*, caracteristică ambelor lucrări, prin care fricativele dentale [s], [z], cele prepalatale [ʃ], [ʒ] și africata prepalatală surdă [ʧ] admit după ele exclusiv prezența vocalelor din seria centrală. Astfel, [e] și [i] trec în mod constant la corespondentele lor [ă], respectiv [î]: „trece-o prin *șărvet* sau prin *sătă*” (MD R 22 / 15); „le fierbe *osăbit*” (ibid.); „alămâie *zămoasă*” (K&N R 123 / 52); „zamă

sacă” (MD R 20 / 14); „*sos galbân de vișăl*” (MD R 6 / 7); „mâncare de castraveți cu *oșăl*” (MD R 130 / 58); „*țălină făcăluită*” (MD R 127 / 56).

2.2.2. În același context fonetic diftongul [ɛa] se monoftonghează: „să pui amestecătura în oală și să o umpli cu *zamă bună*” (K&N R 1 / 9); „apoi le coperi cald și le lași să *dospască*” (K&N R 138 / 57); „adăogând cu apă pe cât va *scăde* fiertura” (MD R 15 / 11).

2.2.3. O altă trăsătură specifică, **tendința de evitare a durității sonore**, materializată prin fricativizarea africatelor, palatalizarea labialelor și a labiodentalelor în stadii finale este, după cum am menționat mai sus, aproape cu desăvârșire evitată de acești autori, fără să putem presupune că aceste particularități fonetice le erau necunoscute, ci dimpotrivă, după cum atestă unele fapte lingvistice.

Astfel, sintagma *a pisa în chiuă / chiuliță* se poate regăsi adesea în traducerea efectuată de Manolachi Drăghici: „turnând mazărea în *chiuă*, o pisază tot adăugând *zamă de rasol*” (MD R 12 / 9), „după ce să vor găti de fiert, scurge-le, pisază-le în *chiuă*” (id., R 127 / 56), „după ce vor fierbe bine, scurge-le și făcăluiește-le în *chiuă*” (id., R 125 / 56), „și le pune în *chiuliță* de le pisază” (id., R 432 / 231). Lexemul *chiuă* reprezintă varianta regională, cu palatalizarea bilabialei inițiale, a cuvântului *piuă*, moștenit cel mai probabil din lat. **pilla* (DLR, s.v.). De remarcat însă conservarea bilabialei inițiale la verbul care de regulă însoțește acest substantiv, *a pisa*, ca și apariția, alternativă, a formei *piuliță*: „pisază-i într-o *piuliță* curată” (MD R 393 / 206).

La același autor mai întâlnim verbul *a ghili* „a înălbi pânza prin înmuierea ei în apă”, împrumut din ucr. *biliti* „a albi”, folosit aici cu sensul „a opări ceapa în grăsime până devine transparentă”, prezent în lucrarea analizată exclusiv în varianta cu palatalizarea consoanei inițiale în stadiul final, /ǵ/: „supă de verdețe *ghilită*” (MD R 41 / 23), „*ghilește-le* în uncrop” (MD R 127 / 56).

Verbul *a chelmui* „a presăra cu făină planșeta”, care, de asemenea, se regăsește în traducerea efectuată de postelnic, „*chelmuieste-ți* masa cu făină frumos” (MD R 350 / 183), poate fi legat de *pielm* „făină de grâu, de porumb, de cea mai bună calitate” (DLR, s.v.) și nu este altceva, după părerea noastră, decât varianta cu palatalizarea consoanei inițiale a verbului derivat, *a pielmui*. Aceeași este situația și cu *chersăcă*, „asămine urmezi și cu zarzăre și cu *chersăce*” (MD R 386 / 202), variantă fonetică pentru *piersică*, de altfel rar întâlnită în lucrare, aproape ca o scăpare: forma cu bilabiala păstrată, *piersică*, este, totuși, preponderentă.

Lucrarea colectivă, atribuită lui Negruzzi și Kogălniceanu este, din această perspectivă, mai strictă, aici regăsim doar îmbinarea „cinci *chipăruși* pisate” (K&N R 74 / 36), unde *chipăruș* „ardei iute” este un diminutiv de la *chiper*, varianta palatalizată a lui *piper* (probabil un împrumut din ngr. *pipéri* și din sl. *piperŭ*) (DEX, s.v.), aproape singurul element lexical-martor al faptului că fenomenul palatalizării labialelor nu le era străin nici acestor doi autori. Forma *chiper(iu)* pentru *piper*, este însă absolut absentă din textul redactat de aceștia.

Aceste fapte argumentează ipoteza că fenomenul de palatalizare a labialelor și labiodentalelor era cunoscut și familiar autorilor, fiind însă evitat în mod conștient și cu oarecare consecvență în elaborarea celor două lucrări, urmare a faptului că a fost, probabil, asociat fie cu oralitatea, fie cu aspectul necultivat al limbii.

2.2.4. Corelativ cu tendința de rostire dură a unor consoane, constant înregistrată în ambele lucrări, se poate menționa aici, în ceea ce privește **vocalele, prezența sunetelor mai puțin ample**: [e] și [i] trec la corespondentele lor din seria centrală, [ǣ] și [ĭ], fenomen menționat și mai sus, diftongul [ɛa] se reduce la [a] în companie fonetică cu realizare dură (seria consoanelor aflate în această poziție fiind însă mai numeroasă decât cea menționată mai sus); diftongul [ja] se asimilează la [je] în poziție accentuată: „rădică și albușul *osăbit*” (MD

R 377 / 196); „când vei amesteca albușul cu *gălbănușul*” (MD R 377 / 197); „*să se prăjască puțin*” (K&N R 2 / 10); „dacă s-ar părea că floarea nu-i *pre frumoasă*” (MD R 22 / 15); „poți adăogi puțin unt de raci [...], dacă vei *ave*” (MD R 21 / 14); „marole și rânză foarte bine și *tăiete mărunțel*” (K&N R 1 / 9); „ține-le puțin *muete* în zamă de rasol” (MD R 16 / 11).

Automatismul de rostire este atât de puternic încât acest tratament fonetic se aplică și neologismelor: „*jăle* de alămâie” (MD R 407 / 214), „supă de *fede*” (MD R 5 / 6); „*sufle* de mere” (K&N R 159 / 65); „orez cu ciocolată și cu *șodo*” (K&N R 162 / 66); „budincă cu *șoto*” (K&N R 118 / 50).

Trebuie să remarcăm aici că toate aceste ultime trei fenomene apar relativ constant în ambele lucrări, însă în mod curios, alternativ cu variantele considerate ulterior ca literare: *oțat*, de pildă, se poate regăsi și în varianta *oțet*, *sătă* apare alternativ cu *sită*, *gălbănușe* apare și în forma *gălbenușe* etc. Chiar formele cu fricativizarea africateri velare (*ajuns*, *jos*, de pildă), tind a lua locul, în lucrarea postelnicului, variantelor fonetice vechi, ce prezintă conservarea acesteia (*agiuns*).

2.2.5. O altă particularitate care se poate regăsi în ambele lucrări este *trecerea lui ă la a în poziție atonă* (atât *înainte*, cât și *după accent*), fenomen consecvent înregistrat însă numai în lucrarea colectivă: „apoi să iei două oacă *zahar* să le fierbi” (K&N R 182 / 74); „apoi ie douăsprezece sardele *spalate*” (K&N R 14 / 14); „apoi le mai pui puțin pe *jaratic*” (K&N R 28 / 19); „sos cu *patlagele* roșii” (K&N R 83 / 38). În lucrarea postelnicului fenomenul acesta se întâlnește foarte rar: „și mai adăugând *zahar* pisat ca o lingură” (MD R 354 / 185), „*macrișul* cel de toamnă este cel mai bun de păstrat” (MD R 499 / 292), variantele fonetice preferate de acest autor fiind cele considerate primare, care conservă vocala *ă*.

2.2.6. De asemenea, *proteza lui a la inițială de cuvânt*, specifică graiurilor de tip nordic, pentru unele cuvinte, cel puțin, apare în ambele lucrări: „stoarce peste dânsel zamă de la o *alămâie*” (K&N R 14 / 14); „apoi iei puțină măduvă, coajă de *alămâie*” (K&N R 33 / 20); „fierbi-le apoi încet patru ceasuri, *apipăind* pielea pe deasupra” (MD R 178 / 83).

2.2.7. *Proteza consonantică* se regăsește mai rar și numai la anumite lexeme – *arpagic*, de pildă – apare în ambele lucrări și în varianta *harpagic(ă)*: „opărește verdețuri de salată precum petrinjel, rozmarin, *harpagic*” (MD R 107 / 48); „pune o litră de zamă [...], puțin petrinjel verde, puțină *harpacică*” (K&N R 15 / 15).

2.2.8. Ca o particularitate idiolectală ar trebui semnalată prezența elementului vocalic asilabic [ju] în finalul cuvintelor al căror radical se termină în [r] precedat de vocală. Astfel, în lucrarea colectivă apar constant formele *astariu*, *cuptoriu*, *grătariu* sau *piperiu*: „apoi să o strecoți prin *astariu* curat” (K&N R 171 / 69), „deasupra pui celelalte jumătăți și o dai în *cuptoriu*” (K&N R 19 / 16); „apoi îi pui pe un *grătariu* uns cu unt și îi frigi încet” (K&N R 16 / 15); „puțină *harpacică* și *piperiu* pisat” (K&N R 15 / 15).

2.2.9. Ambele lucrări marcau, în grafia autorilor, pe *u final* asilabic, grafem eliminat însă de editori din rațiuni evidente în variantele transliterate ale ambelor lucrări, fenomenul reprezentând, în optica acestora, o etapă depășită din evoluția limbii. Este posibil însă ca acesta să nu fi redat, pentru perioada și regiunea în care au fost elaborate aceste lucrări, un sunet inexistent, după cum sugerează mărturia unor dialectologi care susțin înregistrarea unui *u scurt asilabic* la finalul mai multor cuvinte cu circulație în arealul specific moldovenesc: *lup*^u, *fag*^u, *moș*^u etc., sesizabil încă în vorbirea unor subiecți, în urma anchetelor înregistrate în urmă cu o jumătate de secol (TDR: 213). Așadar, *u scurt asilabic* este posibil să fi marcat, la jumătatea secolului al XIX-lea în dialectele nordice, un sunet cu existență reală.

3. Caracteristici morfologice

3.1. În ceea ce privește *substantivul* ambele lucrări prezintă unele fenomene particulare prin arhaism.

3.1.1. Astfel, toți autorii întrebunțează unele substantive-nume de alimente sau de legume ale căror *forme de plural* se formează cu desinențe vechi, fie *-i*: *legumi, supi, cojiți, gălbenuși*; mai rar *-e*: *ciuperce*, fie *-uri*: *rămășițuri*.

3.1.2. O altă trăsătură, prezentă în ambele lucrări, este *fluctuația de gen* (ceea ce indică o fluctuație de flexiune): *anghinare*, de pildă, apare la Negruzzi și Kogălniceanu cu forma de masculin *anghinari*, cu pluralul *anghinari*: „să iei *anghinari* și să le curăți frunzele cele groase [...], apoi scobește puțin *anghinari*, apoi pune un ou înuntru și puțină sare și piperiu și umple *anghinari*, apoi îi fierbi puțin” (K&N R27 / 19); altele apar ca feminine, spre deosebire de statutul lor actual, la nivelul aspectului normat al limbii: la Kogălniceanu și Negruzzi apare forma *cartofă* (pl. *cartofe*): „să speli *cartofele* și să le cureți” (K&N R 28/19); „tăvălind fieștecă *cartofă* în făină, o pune în unt” (ibid.). Pentru același referent în lucrarea postelnicului avem a face numai cu forma *cartofle*, varianta fonetică etimologică (germ. *Kartofle*): „ia *cartofle* galbene, curăți-le și le taie bucăți într-o tingire, apoi umple-o cu apă până deasupra *cartoflelor*” (MD R 128/57).

Fluctuațiile de desinență a pluralului se pot întâlni chiar la același autor: *limbă* cunoaște pluralul *limbi*, alternativ cu *limbe*, în chiar cuprinsul aceleiași rețete: „*limbi* de vițal, mâncare cu sos de capere”, „pentru ca să poți face o mâncare îți trebuie mai multe *limbe*” (MD R 181/85); forma de plural *verdețuri* este folosită, la fel, alternativ cu *verdețe*: „această supă se alcătuieste din multe *verdețuri*”, „care *verdețe*, acele cu rădăcini” (MD R 10/8). *Gălbenuș* cunoaște, și el, un tratament diferit: în lucrarea postelnicului, apare ca neutru cu pluralul în *-e*: *gălbănușe*, dar și ca masculin cu pluralul în *-i*: *gălbănuși*. În schimb, în textul realizat prin colaborare acest substantiv este relativ consecvent înregistrat ca neutru în *-uri*: *gălbănușuri*. *Caralab* „ridiche” este înregistrat în lucrarea colectivă și cu varianta *caralabă*, cu formele de plural *caralabi*, respectiv *caralabe*; *fistic* cunoaște alternativ, la aceiași autori mai multe forme de plural: *fâstăci*, respectiv, *fâstăcuri*, varianta de singular este consemnată la acești autori și cu alofonele *fâstăc* (forma etimologică) și *festic*.

Un caz particular îl constituie înregistrarea ca *defectiv de număr* a unui substantiv care, cel puțin la nivelul limbii actuale, intră în categoria invariabilelor. Astfel, *fasole*, substantiv preferat în mod curent în contexte de singular, este recurent folosit în lucrarea postelnicului, ca *pluralia tantum*: „*fasole* roșii făcăluite” (MD R 125/55); „pune *fasole* de cele albe fierte cu jambon” (MD R 129/57); „mulți făcăluiesc și ceapa ca *fasolile*” (ibid.).

3.2. Ca o particularitate, *adjectivul* cunoaște, ca și *adverbul*, comparativul cu *talis*: „babe opărite *tare* bune” (K&N R 138/57).

3.3. *Pronumele* cunoaște o trăsătură de uz arhaică, ce merită menționată aici, anume apariția pronumelui (*dânsul*, *dânsa* în contexte în care referenții sunt inanimați: „când va fi să o dai în masă, toarnă zama peste *dânsele* [roțițe din coajă de pâne] în castron și te slujește” (MD R 17/12); „apoi să tai franzelă rumenită și să pui în chisă împreună cu codițele și cu picioarele racilor, și să torni zama peste *dânșii* și să dai la masă” (K&N R 2/10), desigur particularitate regională activă încă la nivelul acestui idiom.

3.4. Referitor la regimul modal și temporal al *verbului* se poate constata că acesta este relativ asemănător în ambele lucrări. La toții autorii se constată preferința pentru *imperativ* folosit, de regulă, alternativ cu *conjunctivul prezent* cu valoare de imperativ. Lucrarea colectivă, cel puțin, cunoaște uzul acestor două moduri în proporții aproape egale, sugerând opțiunea aproape conștientă pentru această alternanță.

Mult mai rar se poate regăsi *indicativul prezent* cu valoare de imperativ, sau, urmând în propoziții aflate în raport de coordonare cu cele anterioare, verbul se află la *viitorul indicativului*. După cum era de așteptat, aceste alternanțe sunt mai frecvente în lucrarea celor doi autori, relativ liberi de influența unui model.

Reflexivul impersonal, preferat ulterior în elaborarea unor lucrări asemănătoare și folosit până în prezent în mai toate lucrările de specialitate, apare în ambele lucrări foarte rar, ocazional.

Interesant de remarcat în acest context este alternanța de mod și de persoană a verbului în enunțul aceleiași rețete, trădând o anume inconsecvență în elaborarea logică a acesteia.

„ie un but de oaie și faci pârjoale sau le faci de costițe; apoi ie douăsprezece sardele spalate [...], și le toacă cu petrinjel și tare subțire, apoi ie tocătura aceea și o întinde subțire pe pârjoale [...], apoi ie crieri de la un miel le curăță și le toacă bine cu petrinjel și cu piperiu și sare; să le prăjască cu puțin unt, apoi să întindă aceasta pe franzelă și să puie altă franzelă deasupra; apoi așază pârjoalele pe farfurii și fă garnitură împregiur cu sardele” (K&N R 14 / 14).

În cuprinsul cărții elaborate în colaborare există, totuși, puține astfel de alcătuiți cu fracturi de logică, cele mai multe urmăresc firul alocuțiunii cu persoana cititorului, după cum indică și consecvența în utilizarea aceleiași persoane a verbului.

Traducerea efectuată de postelnic este, desigur, tributară modelului francez, care utilizează relativ constant imperativul persoanei a II-a plural, rar reflexivul impersonal, de aici și preponderența la nivelul acestui text a imperativului, însă la singularul persoanei a doua. Conjunctivul cu valoare de imperativ apare rar în această lucrare, reflexivul impersonal încă și mai rar.

Unele particularități sunt legate de preferința pentru verbele de conjugarea a IV-a, de pildă, raportat la varianta literară, unde uzul admite conjugarea I: *a adăogi*, *a curăți* sunt în mod regulat folosite în lucrarea postelnicului Drăghici, *a adăuga* sau *a curăța* nu apar, de pildă, deloc: „dacă *vei adăogi* o bucată de grăsime de pasăre” (MD R 19 / 13); „după ce le *vei curăți* bine înlăuntru” (MD R 15 / 10).

Prezența *formelor iotacizate*, etimologice, înscrie ambele lucrări într-un areal mai larg, conservator: „*ie* un but de oaie” (K&N R 14 / 14), „apoi *să se ieie* puțin unt într-o țigaie” (K&N R 13 / 14), „*ca să nu-i deie* gust sălcii” (MD R 60 / 31), „*puind-o* în zamă de rasol cu sare” (MD R 12 / 9), „*puind* lapte cald pe cât cuprinde făina” (K&N R 149 / 61), „*să puie* altă franzelă deasupra” (K&N R 14 / 14), „*să rămâie* jumătate de ocă” (K&N R 21 / 17).

Conjugarea tare apare rar, fiind preferată numai la câteva verbe: „cu un sfert de ceas înainte de datul în masă, *sar-o* puțin” (MD R 212 / 102), „mai *potoale* focul” (MD 53 / 28).

4. Sintaxa frazei

Structura particulară frazei, alcătuită din numeroase propoziții scurte, este intim corelată cu cerințele pragmatice de comunicare căreia aceasta trebuie să-i răspundă: transmiterea de informații de la autor, aflat în postura unei persoane inițiate, către cititor, care trebuie

familiarizat cu un domeniu care se presupune că se află oarecum în afara competenței sale. Desigur, astfel se explică și regimul modal și temporal al verbului, dar și structura aparte a grupului nominal care participă uneori la alcătuirea propoziției.

4.1. Frazele sunt lungi (unele rețete sunt alcătuite dintr-o singură unitate frastică, aspect care poate fi pus și pe seama particularităților alfabetului chirilic care impunea această formă, de *scripta continua*), formate de regulă prin coordonare (copulativă sau prin juxtapunere), implicând mai multe propoziții scurte, reduse uneori exclusiv la *grupul verbal*, al cărui cap de grup se află aproape cu regularitate în funcție predicativă. Subordonatele, mai numeroase în lucrarea postelnicului, sunt de regulă temporale: „după ce vei opări un purcel [...], spintecă-l pe pânțele” (MD R 255 / 127).

4.2. Constituenții grupului verbal sunt de regulă *modalizatori – adverbe sau semiadverbe de mod* – care se referă, semantic, la unele particularități (modale sau temporale) de preparare a ingredientelor. Ca particularitate de topică în cadrul grupului verbal este de consemnat antepunerea constantă a semiadverbului: „le lasă să *cam* scadă în untul acela” (MD R 10 / 8), ceea ce duce, prin dublarea cu un adverb postpus, la apariția unor îmbinări pleonastice: „*cam* zvântează-l puțin pe foc (MD R 354 / 185).

4.3. O particularitate regională, în prezent arhaică, a construcției verbale ar putea fi considerată apariția *îmbinărilor cu infinitivul*: „să-i cureți toată grăsimea de pe deasupra, fără a o *tulbura* umblând până în fundul vasului” (MD R 55 / 29). „împănează spârcul [...], având îngrijire a *curăța* șoricul slăninei” (id., R 214 / 103). De remarcat că, numeric, structurile cu conjunctivul sunt totuși predominante.

4.4. Dat fiind regimul modal și personal al verbului – de regulă singularul persoanei a II-a a imperativului – capul *grupului nominal* nu are funcție de subiect, ci aproape exclusiv de complement direct, rar de circumstanțial instrumental.

Grupul nominal include, de regulă, o succesiune de substantive, nume de părți ale corpului animalelor, nume de legume, fructe sau alte ingrediente, coordonate copulativ sau prin juxtapunere. Termenii subordonați, de regulă adjective calificative sau cantitative, se referă, semantic, la unele proprietăți de dorit sau, dimpotrivă, de ocolit, ale acestora.

4.5. Construcția frazei prezintă și o altă particularitate ce merită semnalată aici, având patru sau cinci propoziții coordonate, al căror verb, de regulă la imperativ, prezintă postpunerea (normală pentru o astfel de construcție) a complementului direct, ultima propoziție însă inversează această ordine, oarecum echilibrând ansamblul anterior de fraze și anunțând, în fond, încheierea logică a expunerii:

„mai potoale focul, mai adaugă apă îndoită cu zamă de rasol, trage-o la marginea focului și o mai fierbe foarte încet”; „strecură-l prin șervet, scoate-i grăsimea de tot ce să va arăta și îl întrebuințază” (MD R 53 / 28).

Structura menționată este caracteristică în exclusivitate textului tradus de postelnicul Drăghici, dar, aspect interesant, nu apare în originalul francez care preferă o structură uniformă, aproape monotonă, cu postpunerea complementului direct după imperativ până la ultima propoziție. Alcătuirea particulară a textului românesc, aproape eufonică, se datorează în mod cert autorului traducerii.

5. Particularități lexicale

Alături de caracteristicile *fonetice*, ceea ce contribuie la încadrarea temporală și regională a acestor două lucrări, oferind o mai bună modalitate de particularizare a celor două lucrări, în fond a idiolectului autorilor, este tocmai *corpusul lexical* regional.

La nivelul ambelor lucrări se pot regăsi elemente specifice stratului lexical *moștenit*, cele mai numeroase având și în prezent statut de regionalisme, fiind incompatibile, așadar, cu registrul normat al limbii actuale. Aici se include un element de substrat, frecvent în ambele lucrări: *rânză* „stomac de pasăre, pipotă”, și câteva cuvinte moștenite din latină: *arm* „picior”, *curechi* „varză”, *frupt* în sintagma *de frupt* „de dulce”, *mascur* „porc castrat”, *mursă* „suc, zeamă must”, *poamă* „fruct”, *pur* „praz, usturoi”, *rărunchi* „rinichi”. Unele verbe – *a anina* „a agăța” și *a cerca* „a gusta” – apar, însă, exclusiv în lucrarea postelnicului ca, de altfel, și unele cultisme (*a analoghica*, de pildă).

Ar trebui menționat aici și faptul legat de apariția constantă a unor cuvinte în *forma lor etimologică* – *pâine* apare fără excepție, în cele două lucrări, ca *pâne*: „pui două sau trei mâni de *pâne* muiată în lapte” (K&N R 58 / 29); „taie câteva bucăți de coajă de *pâne* rotund” (MD R 1 / 5).

Împrumuturile din *turcă* sunt, în ansamblul elementelor împrumutate, preponderente numeric, în textele ambelor lucrări: *astar(iu)* „pânză de in sau cânepă”, *băcălie* „prăvălie de produse alimentare”¹, *belte* „preparat încheșat din zahăr și din sucul unor fructe; peltea”, *but* „coapsa de dinapoi a animalelor rumegătoare”, *calup* „vas”, *cărmâz* „materie colorantă roșie”, *chiup* „vas mare de forma unei amfore”, *fistic* „fruct cu sămbure verde uleios” (formă care s-a impus ulterior, întrebuințată în ambele lucrări alternativ cu varianta etimologică, *făstâc*), (*h*)*arpagic* „ceapă mică obținută din sămânță”, *macava* „carton gros”, *midii* „scoici de mare comestibile”, *mezelec* „gustare, aperitiv”, *pătlăgele negre* „vinete”, *sahan* „vas metalic”, *trahana* „aluat nedospit pentru tăiței”, *tocmagi* „tăiței de casă”, constituie stocul comun al ambelor lucrări; *băcălie*, însă, nu apare în lucrarea comună, în care avem a face cu apariția în formă etimologică a unui alt turcism, *rahatlocum*, impus ulterior în limbă sub forma trunchiată, *rahat*.

Din *ungurește* sunt considerate *caralabă* „gulie”, *a făcălui* „a zdrobi legumele pentru a le face piure”, *mai* „ficat”, *șip* „sticlă, borcan”, *șoldan* „pui de iepure”, iar pe seama *influenței ucrainiene* au fost puse: *crohmală* „scrobeală”, *povidlă* „magiun”, *slifcă* „smântână”. Elementele lexicale *neogrecești* sunt puține: *anghinare* și *marolă* (*marulă*). Toate formează un stoc lexical comun, cunoscut și utilizat de toți cei trei autori.

De remarcat că majoritatea acestora a intrat fie în vocabularul pasiv, fie cunoaște un areal actual de circulație redus la jumătatea nord-estică a teritoriului lingvistic și, cu puține excepții, este incompatibilă cu uzul normat al limbii. Cunoașterea acestor lexeme reprezintă însă una dintre cheile înțelegerii acestor texte.

6. Concluzii. Observații

După cum era de așteptat, lucrările supuse analizei conservă numeroase arhaisme fonetice, morfologice sau lexicale comune, precum și trăsături proprii idiolectului fiecărui autor: *a anina*, *a cerca*, de pildă, se regăsesc în lucrarea postelnicului, nu și a celor doi

¹ Cuvânt care se poate regăsi numai în lucrarea postelnicului și exclusiv în această variantă fonologică; forma actuală, literară, *băcănie*, este ulterioară, formată, probabil, prin analogie (Suciu 2010: 85).

coautori care însă păstrează ca particularități constante rostirea moale a lui *r* final (*astariu*, *cuptoriu*, *piperiu* apar exclusiv în această formă în lucrarea colectivă), sau preferă variantele fonetice ce prezintă trecerea lui *ă* a-ton la *a* (*zahar* sau *patlagele* de exemplu, nu apar în lucrarea colectivă și cu alofonele lor literare).

Ocolirea permanentă a consemnării în scris a variantelor care prezintă palatalizarea labialelor (cele câteva exemple prezentate mai sus, mai frecvente în cuprinsul lucrării postelnicului, pot fi considerate aproape ca scăpări, variantele literare fiind mai numeroase), arată că, deși fenomenul nu le era necunoscut acestor autori, exista o certă tendință de eliminare a acestei particularități, considerată probabil incompatibilă cu aspectul scris. Acest fapt ne sugerează că toți acești autori aveau conștiința existenței unei norme active la acest nivel al limbii.

Ceea ce particularizează ambele lucrări în ansamblul volumelor gastronomice ulterioare este modalitatea aparte de structurare a frazei: pe de o parte, avem a face cu imitarea unui model străin, pe de altă parte însă, intervenția autorului autohton este de așa manieră că particularitățile eufonice existente în lucrarea tradusă nu vor mai fi atinse ulterior decât incidental, la nivelul acestui tip de alcătuirii.

BIBLIOGRAFIE

- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române, A-C, F-L (L-lojniță)*, București, Editura Socec și Sfetea, 1913 ș.u.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române, serie nouă*, București, Iași, 1965 ș.u.
- K&N – Mihail Kogălniceanu, Kostache Negruzzi, *Rețete de bucate boierești: 200 Rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești, tipărite cu cheltuiala și îngrijirea unei societăți de iubitori de înaintirea și strălucirea neamului românesc*, Ediția a VI-a, îngrijită de Rodica Pandelescu, București, Editura Vremea, 2007 (trimiterea se referă la numărul rețetei urmat de cel al paginii).
- MD – *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franței, potrivit pentru toate stările, traduse de postelnicul Manolachi Drăghici*, ediție de Olga Rusu și Constantin-Armand Vizitiu, Iași, Editura Opera Magna, 2005.
- Suciu, Emil, 2010, *Înfluența turcă asupra limbii române. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei.
- TDR – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”, 1984.

LEXICAL AND PHONO-MORPHOLOGICAL ARCHAISMS IN THE FIRST ROMANIAN COOKERY-BOOKS

(Abstract)

Written and printed in Moldavia at the middle of the 19th century, at Jassy, the language of the first two Romanian cookery books are full of numerous archaic and regional features. Nevertheless, confronted with the regular characteristics of the 19th century Moldavian dialect, one realizes that the authors of these set books had a certain tendency to avoid some regional characteristics, especially phonetic ones, considered, probably, non-literary. The present article emphasizes both common and specific features of these cookery-books, from the actual standard language point of view.